

VÉGHSEŐ TAMÁS

PÁLÓS HITHIRDETŐK KAPCSOLATAI ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG GÖRÖG KATOLIKUSAIVAL (1642-1682)

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A pálos missziófőnökség első évtizedei; 3. Pálos misszionáriusok kapcsolatai a keletiekkel; 4. Összegzés

1. Bevezetés

Az Északkelet-Magyarországon élő keleti szertartású keresztények Rómával való egyesülésében fontos szerepet játszottak az ezen a területen apostoli misszionáriusokként működő latin szerzetesek.

Az 1622-ben alapított Sancta Congregatio de Propaganda Fide a kezdetektől fogva missziós területként kezelte a Török Hódoltságot, Erdélyt, valamint Felső-Magyarországot. A Kongregáció célterületei közé ugyanis nem csak a kereszténységet még nem ismerő távoli vidékek (a kor nyelvezete szerint: „le Indie di là”, vagyis „az ottani Indiák”) tartoztak, hanem a pogányoknak alávetett, illetve protestáns vagy ortodox uralkodók által kormányzott európai államok is („le Indie di qua”, vagyis „az itteni Indiák”). Ez utóbbi területekre a Kongregáció azzal a feladattal küldött misszionáriusokat, hogy az ott élő katolikusokat lelkipásztori ellátásban részesítsék, az eretneknek tartott protestánsokat, a kor nyelvezete szerint szakadárnak mondott keletieket, illetve a pogányoknak titulált mohamedánokat pedig megnyerjék a katolikus egyháznak. A misszionáriusok kizárólag a Kongregáció engedélyével működhettek, melyet meghatározott időtartamra kaptak. Az engedély tartalmazta továbbá a misszionáriusok jogait és kötelességeit is. Ez utóbbiak közé tartozott a misszionáriusok jelentéstételi kötelezettsége is, mely a Kongregáció számára az ellenőrzés egyik (ha nem is a legtökéletesebb) eszközt jelentette. A rendszeres misszionáriusi beszámolók továbbá a történeti kutatás számára rendkívül értékes forrásanyagot képeznek.

A misszionáriusok kiválasztásakor a Kongregáció elsősorban a szerzetespapságot részesítette előnyben. A katolikus megújulás korában

alapított rendek (jezsuiták, oratoriánusok, lazaristák, teatinusok, piaristák) eleve alkalmasak voltak a missziós munkára, míg a régebbiek (mint pl. a ferences család ágai, vagy a pálosok) a szerzetesi élet általános reformja során váltak arra alkalmasokká. A Kongregáció a „kölcsonkapott” szerzeteseket rendenként ún. missziófőnökségekbe szervezte,¹ melyek a Kongregáció irányítása és ellenőrzése mellett – de a rendi kereteken belül – végezték munkájukat.

A Magyarországra irányított hírhirdetők között az első időkben többnyire olasz ferenceseket találunk,² mivel a súlyos nehézségekkel küzdő magyar katolikus egyház képtelen volt megfelelő létszámú és képzettségű klerikust a missziókba küldeni. A hazai katolicizmus megerősödése a későbbiekben aztán lehetővé tette, hogy magyar nemzetiségű ferences, jezsuita és pálos szerzetesek is missziós munkára jelentkezhesenek. Képzésükben kezdetben fontos szerepet játszottak a jezsuita rend európai híru papnevelő intézetei (Rómában a Collegium Germanicum et Hungaricum, valamint a grazi, bécsi, olmützi kollégiumok), melyek akkor is jelentősek maradtak, mikor megnyitották kapuikat a hazai (elsősorban a nagyszombati) szemináriumok is. Az új típusú szemináriumi rendszerben, a Tridenti Zsinat szellemében nevelkedett és alapvetően újfajta egyháziassággal rendelkező magyar szerzetespapok rendkívül alkalmasak voltak a katolikus megújulás programjának végrehajtására, s ezen belül a missziós munkára. A katolikus egyház igazába vetett töretlen hittel vállalták a hírhirdetés nem kevés veszéllyel és megpróbáltatással járó feladatát a Királyi Magyarországon, Erdélyben és a Török Hódoltságban. Elszántságuk és elkötelezettségük, valamint egyre növekvő politikai támogatottságuk a katolikus egyház erejét mutatta meg azoknak, kikhez küldetésük szólt.

Ez különösen is hatásos lehetett a katolikus egyházzal az egységet egyébként is kereső keleti szertartású keresztények esetében, akik a sok évszázados egyházi és társadalmi bizonytalanság után éppen azt a bizonyosságot keresték, melyet a tridenti reformon keresztülment és megerősödött katolikus egyház a XVII. századi Európában mindenütt nyújtani tudott. A latin misszionáriusok erdélyi és felső-magyarországi

¹ A jezsuiták ez alól kivételt képeztek, mivel a szervezett missziós munka eleve részét képezte szabályzatuknak.

² Az olasz ferencesek magyarországi működésének és a korai missziók kérdéskörének kiváló összefoglalását adja MOLNÁR, A., „Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon: A kora újkor magyarországi missziók elméleti alapvetésének és tevékenységi formáinak történetéhez”, in *Aetas* 3 (1992) 44-77.

jelenléte még akkor is ösztönzőleg hatott az unióra, ha a misszionáriusok unió-értelmezése néha alapvetően különbözött a keletiek elképzeléseitől, s egyfajta latinizáló folyamatra egyszerűsödött le. Joggal jegyzi meg Michael Lacko az ungvári unió történetét feldolgozó értekezésében,³ hogy a latin szerzetesek módszerei (vagyis latinizáló törekvéseik) inkább hátráltatták, mintsem előmozdították az uniót. Ugyanakkor elismeri, hogy jelenlétük és működésük nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a keletiek megismerjék a katolikus egyházat.⁴

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy bemutassuk a XVII. századi felső-magyarországi misszionáriusok egyik kevésbé ismert csoportjának, a pálos missziófőnökség kapcsolatait a keleti szertartásúakkal, s ezáltal újabb adalékokat szolgáltatassunk az unió történetének kutatásához.

2. A pálos missziófőnökség első évtizedei⁵

A szerzetesi élet általános válsága a XVI. századra elérte az egyetlen magyar alapítású szerzetesrendet, a pálosokat is. A mohácsi csatavesztést követő török előrenyomulás tovább súlyosbította a rend helyzetét, mivel számos, a rend életében nagy jelentőséggel bíró kolostor került török uralom alá, s pusztult el. Míg a rendnek a XV. században 170 kolostora volt, a XVI. század második felére mindössze tíz kolostorban éltek szerzetesek. A rendi fegyelem meglazult, a rendtagok száma jelentős mértékben lecsökkent. A XVI. század végére világossá vált, hogy a rendet csak mélyreható reformok menthetik meg a teljes pusztulástól.⁶ A rend reformját Pázmány irányította, bár kezdetben ő maga sem bízott teljesen a sikerben.⁷ A Magyarországot sújtó paphiány azonban

³ LACKO, M., *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum ecclesia catholica*, Roma 1965.

⁴ *Ibid.*, 40.

⁵ A második világháború előtt Galla Ferenc egyháztörténész feldolgozta a pálos missziók XVII. századi történetét. Sajnálatos módon műve nem került kiadásra, kézirata a Magyar Országos Levéltárban található. A kéziratot ismerteti: FAZEKAS, I., „Galla Ferenc »Pálos missziók Magyarországon« című kiadatlan munkája”, in Sarbak, G. – Árvai, V. (szerk.), *Pálos rendtörténeti tanulmányok*, Csorna 1994, 219-228.

⁶ A rend XVII. századi reformját szintén Galla Ferenc dolgozta fel: GALLA, F., *A pálosrend reformálása a XVII. században*, Budapest 1941.

⁷ Az volt a véleménye, hogy könnyebb egy új rendet alapítani, mint egy régit megreformálni. Komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy egyszerűbb lenne a pálosokat egy másik renddel összevonni.

arra indította mind Pázmányt, mind pedig a Propaganda-Kongregációt,⁸ hogy felkarolják a rendi reformok ügyét. Abban bíztak ugyanis, hogy a szellemiségében és egyháziasságában megújult pálos rend képes lesz kinevelni azokat a hithirdetőket, akikre a magyarországi missziókban oly nagy szükség volt. Az események igazolták a várakozásokat. A hitterjesztés szempontjainak beépítése a rendi reformokba jótékony hatással volt annak keresztülvitelére.

A rend belső megújulásának fontos részét képezte a képzés reformja. A pálos rendfőnökök (a Propaganda támogatását élvezve) évtizedeken keresztül sikerrel küzdöttek azért, hogy a rend növendékei ún. alapítványi helyekhez juthassanak a jezsuiták híres római, bécsi, prágai és olmützi kollégiumaiban.⁹ A pálos növendékek külföldön történő nevelése döntőnek bizonyult nem csak a rendi reformok tekintetében, hanem a magyarországi pálos missziók megszervezése szempontjából is. Ők voltak ugyanis azok, akik hazaérkezve véghezvitték a rend belső megújulását, s a missziófőnökség megszervezésével – a kor elvárásainak megfelelően – a lelkipásztorkodásra tették a hangsúlyt.

A pálos missziók megszervezése *Vanoviczi János* nevéhez fűződik. Vanoviczi 1614-ben született a nyitra vármegyei Apponyban. Filozófia tanulmányait a nagyszombati jezsuita kollégiumban végezte. A pálos renddel valószínűleg a felsőelefánti kolostorban ismerkedett meg. Miután belépett a rendbe, a noviciátus letöltése után 1636 nyarán előljárói a római Collegium Germanicum et Hungaricumba küldték. 1642-ig tartózkodott Rómában,¹⁰ ahol kitűnt lelkipásztori buzgóságával és a rendi reformok iránti elkötelezettségével. Miután befejezte tanulmányait, 1642-ben misszionáriusi megbízást kért a Propaganda Kongregációtól, melyet – a pálosok között elsőként – meg is kapott.¹¹

⁸ A korabeli gyakorlattól eltérően a pálosok reformjával nem a Szerzetesek Kongregációja, hanem a Propaganda foglalkozott. Már ez is jelzi, hogy a Propagandát milyen elképzelések vezérelték a pálosokkal kapcsolatban.

⁹ Erre jogalapot az teremtett, hogy a római *Santo Stefano Rotondo* templomot és a mellette lévő pálos kolostort a Szentszék 1579-ben az akkor alapított, s a jezsuita rendre bízott római *Magyar Kollégiumnak* adta. A pálosok kártérítés gyanánt kérték a garantált helyeket az említett kollégiumokban.

¹⁰ ACGU Hist. 1-2. *Nomina Alumnorum Collegii Germanici et Hungarici, I-II*. A magyar vonatkozású bejegyzéseket Veress Endre adta ki: VERESS, A. (ed.), *Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae oriundorum*, vol. I. *Matricula (1559-1917)*, Budapest 1917.

¹¹ Vanoviczi kérvénye: APF SOCG Memoriali vol. 403. fol. 300. és a Kongregáció döntése: APF Acta vol. 15. fol 30v.-31.

Felhatalmazása Magyarország területére (a Hódoltságot is beleértve), hétévnyi időtartamra szól. Mint minden más misszionárius esetében, az ő megbízatása is pontosan tartalmazta jogait és kötelességeit. Hazaérkezése után előljárói a sátoraljaújhelyi kolostorba küldték,¹² ahol azonnal hozzálátott a kolostor rendbetételéhez és a környék lelkipásztori ellátásához. Innen kiindulva vetette meg a pálos misszió alapjait, melyben 1677-ben bekövetkezett haláláig ő maga is mindvégig tevékenyen részt vett. A missziós munkába egyre több rendtársát vonta be, így 1667-ben a Kongregáció elérkezettnek látta az időt arra, hogy kezdeményezésének szilárdabb jogi kereteket adjon, s pálos missziófőnökséget hozzon létre. A missziófőnöki posztot azonban nem Vanoviczi, hanem *Borkovich Márton* rendfőnök kapta meg. Ennek oka az volt, hogy a missziófőnökségek szinte párhuzamos intézményekként működtek az egyes rendeken belül, s ez nem kevés konfliktushoz vezetett. Ezért a Kongregáció célszerűnek látta a rendfőnököt megbízni a feladattal, hogy a joghatósági vitáknak elejét vegye. Borkovich azonban kinevezése után nem sokkal megkapta a zágrábi püspökséget, ezért hozzá sem kezdett a missziófőnökség megszervezéséhez. Ekkor Vanoviczin kívül más már szóba se jöhetett, így élete utolsó tíz esztendejét missziófőnökként élhette le. Az 1670-es évek nagy rekatolizációs hullámában már számos jól képzett pálos misszionárius vett részt, akik közül kiemelkedett Vanoviczi helyettese, majd utódja *Benkovich Ágoston* (1632-1702), későbbi rendfőnök és váradi püspök. Benkovich, kinek misszionáriusi hivatása Vanoviczihez hasonlóan szintén a római Német-Magyar Kollégiumban született, 1682-ig irányította a missziók munkáját. Kettejük irányítása alatt élte a pálos missziófőnökség – ahogyan Galla Ferenc fogalmaz – az aranykorát.

Ezért mikor a pálos misszionáriusok és a keleti szertartásúak kapcsolatát vizsgáljuk, elsősorban az 1642-től 1682-ig terjedő időszakot vesszük figyelembe.

3. Pálos misszionáriusok kapcsolatai a keletiekkel

A pálos missziók történetének elsődleges forrásai a Propaganda-Kongregációnak küldött rövidebb-hosszabb jelentések.¹³ A Kongre-

¹² EKK AP vol. I. fol. 92.

¹³ A pálos misszionáriusok nagyobb terjedelmű jelentéseit – más rendekhez tartozó hithirdetők beszámolóival együtt – Tóth István György adta ki: TÓTH, I. GY. (ed.), *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627-1707*, Roma-Budapest 1994.

gáció előírta a misszionáriusoknak, hogy évente küldjenek írásos beszámolót munkájukról. Vanoviczi hazatérése után azonnal írt is két levelet,¹⁴ de legközelebb már csak három évvel később 1645 őszén jelentkezett egy rövid levéllel.¹⁵ Ezt ugyan a következő években több rövid beszámoló követte, nagyobb lélegzetű jelentést azonban először csak 1658 nyarán, római tartózkodása idején állított össze.¹⁶ A misszionáriusi jelentések egységesítése (és a fölösleges információk kiszűrése) érdekében a Kongregáció 1660-ban egy kilencven kérdésből álló kérdőívet állított össze,¹⁷ s attól kezdve csak a feltett kérdések alapján elkészített jelentéseket fogadta el. Így 1669 februárjában Vanoviczi arra kényszerült, hogy második nagyobb terjedelmű beszámolóját egy hét alatt kétszer is elkészítse, mivel az elsőt nem a kérdőív alapján állította össze.¹⁸ A kérdések részletessége valószínűleg inkább csak elriasztotta a misszionáriusokat a jelentéstételtől, mintsem ösztönözte volna őket. A pálosok is mindössze három ilyen jelentést készítettek: az említett 1669. februári beszámolón kívül Vanoviczi 1675 májusában is összeállított egyet,¹⁹ helyettese, Benkovich Ágoston pedig egy évvel korábban 1674-ben tette ugyanezt.²⁰ A kérdőív alapján készült jelentéseken kívül fontosak még Benkovich 1673-as²¹ és 1674-es,²² Acsády Bonifác 1669-es²³ és Wildt Gábor 1671-es²⁴ rövidebb beszámolói.

Az említett levelek és jelentések alapján számba vehetjük azokat az északkelet-magyarországi településeket, ahol az 1642-től 1682-ig terjedő időszakban pálos szerzetesek működtek és keleti szertartású keresztényekkel kapcsolatba kerülhettek.²⁵ Ezek a következők: Sátoraljaújhely, Sajólad, Tokaj, Töketerebes, Sárospatak, Ecsed, Ónod, Szepesvár, Kisvárda, Varannó, Stósz, Gölnicbánya, Hunfalva, Késmárk, Fehérgyarmat, Nagyszőlős, Abara, Pazdics, Gálszécs, Nagytoronya, Olaszliszka,

¹⁴ APF SOCG vol. 87. fol. 163. és 210rv.

¹⁵ APF SOCG vol. 93. fol. 264-264v.

¹⁶ APF SC Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 290-298v. Kiadva: *Relationes*, 122-135.

¹⁷ A kérdőív szövege: *Relationes*, 409-413.

¹⁸ APF SC Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 254-258v. és APF SC Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 260-266v. Kiadva: *Relationes*, 136-159.

¹⁹ APF SOCG vol. 462. fol. 396-402v. Kiadva: *Relationes*, 202-208.

²⁰ APF SOCG vol. 462. fol. 404-406v. Kiadva: *Relationes*, 191-201.

²¹ APF SOCG vol. 445. fol. 192-195v. Kiadva: *Relationes*, 183-187.

²² APF SOCG vol. 449. fol. 59rv. Kiadva: *Relationes*, 188-190.

²³ APF SOCG vol. 420. fol. 470-474v. Kiadva: *Relationes*, 160-166.

²⁴ APF SOCG vol. 434. fol. 400rv. Kiadva: *Relationes*, 174-176.

²⁵ Az északkelet-magyarországi missziókkal egyidejűleg a pálosok a Dunántúlon és Horvátországban is tevékenykedtek. Ezek ismertetésére most nem térünk ki.

Mád, Tálya, Laszto mér, Füzér, Poprád, Boldogkő, Boldogkőújfalú, Sároszsé p, Lengyelfalva, Szomolnok, Világ. Biztosan állíthatjuk, hogy a sor nem teljes, hiszen a jelentések gyakran utalnak még más, néven nem nevezett helyekre is, ahol hosszabb-rövidebb ideig pálos hithirdetők tartózkodtak. Figyelembe kell venni azt is, hogy ezek a hithirdetők gyakran tettek missziós körutakat (különösen Vanoviczi kedvelte a lelkipásztorzkodásnak ezt a formáját), melyek során számos települést érintettek.

Mint fentebb említettük Vanoviczi a sátoraljaújhelyi kolostorból kiindulva kezdte meg a missziók szervezését, s vont be az évek során egyre több munkatársat. Az első levelében még csak két társát említi név nélkül, 1658-ban már négy helyen (Sátoraljaújhely, Sajólad, Tokaj és Töketerebes) hét misszionáriusról tesz említést. 1669-ben tizenöt szerzetest sorol fel név szerint, akik tizenegy településen munkálkodtak állandó jelleggel, míg 1675-ben már több mint harminc társát említi. Megállapíthatjuk tehát, hogy a pálos misszionáriusok az 1640-es évektől kezdődően állandóan jelen voltak a térségben, s jelenlétüket lehetőségeik és a rekatolizációt irányító főpapság igényei szerint az évek során egyre fokozták.

A Rómába küldött pálos jelentések először 1658-ban említik a térségben élő keletieket. Vanoviczi negyvenes években írt rövid leveleiben (1642 és 1648 között nyolc levelet intézett a Kongregációhoz) nem szerepelnek. Meglepő módon az 1646. augusztus 23-i, Sátoraljaújhelyen írt levelében²⁶ nem említi a néhány hónappal korábbi ungvári unió tényét, s nem tesz rá utalást két évvel később írott levelében sem,²⁷ melyben beszámol Rákóczi György haláláról, s úgy véli, hogy most megnyíthat az út a katolikus hit előtt. Az 1658-as hosszabb beszámolójában is csak annyi említést tesz róluk, hogy 1645-ben Rákóczi táborában egyedül látta el a pestises haldoklókat, s ott számos protestáns és keleti szertartású katonát meggyóntatott. Ugyanebben a beszámolóban jelenti, hogy visszaszerezte a Homonnai családtól a töketeresesi templomot és a rendházat, ahová azonnal két hitszónokot és egy laikus testvért helyezett, hogy térítsék a környékbeli protestánsokat és keletieket. A keletiekkel szembeni látszólagos érdektelenség (1642 és 1669 között született kilenc dokumentumban mindössze két említés) elsősorban az iratok jellegével magyarázhatók. A nyolc rövid levélben Vanoviczi mindig aktuális prob-

²⁶ APF SOCG vol. 93. fol. 263rv.

²⁷ APF SOCG vol. 96. fol. 292rv. Ebből a levélből idéz Lacko is: *op. cit.*, 36. Lacko egyébként ugyanitt tévesen jegyzi meg, hogy Vanoviczi mintegy harminc éven át pálos missziófnök volt. Ezt a tisztet valójában csak tíz évig töltötte be.

lémákat vetett fel (az erdélyi püspök kinevezésének ügye, irregularitásba esett szerzetesek felmentése, a misszionáriusi felhatalmazás megosztása másokkal, a felhatalmazás meghosszabbítása stb.), míg az 1658-as hosszabb jelentésben elsősorban nem a misszió helyzetéről adott számadást, hanem saját maga érdemeiről. Figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy a Kongregáció csak az 1660-ban összeállított kérdőívvel fogalmazta meg pontosan elvárásait a misszionáriusi beszámolókkal szemben, s először ebben szerepel (21-22. és 25. kérdés), hogy a Kongregáció információkat vár a misszió területén élő keletiekről is. Az is nyilvánvaló, hogy a pálos misszionáriusok elsősorban a protestánsok megtérítésére összpontosítottak, s mivel a keletiek hozzájuk képest egészen más helyzetben voltak, ezért sokáig nehezen is tudták őket megközelíteni. Az is nagyon valószínű, hogy a kezdeti időkben – talán elsősorban nyelvi nehézségek miatt – nehezen tudtak róluk valós információkat szerezni. Jó példa erre az a beszámoló,²⁸ melyet Vanoviczi az 1650-es évek közepe táján a Pápai Német-Magyar Kollégium rektorának küldött. Ebben, mint az intézet egykori növendéke, beszámol azokról az egykori tanuló társakról – szám szerint huszonnyolc egykori növendékről –, akikről információval rendelkezett. A sorban harmadik helyen említi Varró István (†1647), egri kanonokot, akivel kapcsolatban megjegyzi, hogy ungvári plébánosként megtérítette a görögök pátriárkáját (hangsúlyozza, hogy ezt magától Varrótól hallotta)! Itt nyilván az 1646-os ungvári unióra céloz. A munkácsi püspök jogállásával kapcsolatban egyébként nem csak az egyszerű hithirdetők rendelkeztek téves információkkal, hanem olyan főpapok is, mint pl. Lippay György egri érsek, aki 1641 márciusában arról számolt be a Szentszéknek, hogy a rutének pátriárkája az ő két éves fáradozása eredményeként unióra kíván lépni.²⁹ Úgy tűnik tehát, hogy a pálosok részéről az 1640-es és 1650-es években elsősorban a keletiekkel kapcsolatos pontos ismeretek hiánya volt a jellemző.

Felvetődik még a kérdés, hogy Vanoviczi nem tartozott-e azon – ahogyan Lippay György primás fogalmaz 1665-ben kelt emlékiratá-

²⁸ Az irat a Pápai Német-Magyar Kollégium levéltárában, az ún. Steinhuber-hagyatékban található. Maga Steinhuber – az intézet rektora és monográfusa – a *Relatio manuscripta* nr. 172. jelzettel hivatkozik rá, de ez az irat külzetén nem fedezhető fel. A jelentésben szereplő adatokat Steinhuber beírta a Kollégium anyakönyvébe, ahonnan azokat Veress Endre a régebbi információkkal együtt kigyűjtötte és kiadta: *VERESS, op. cit.*

²⁹ HODINKA, A., *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára, 1458-1715*, Ungvár 1911. 72. sz. A félreértést csak hosszas levelezés után sikerült tisztázni.

ban³⁰ – „buzgó apostoli misszionáriusok” közé, akik Jakusich Annát (Homonnai Drugeth János országbíró özvegyét) támogatva 1645 és 1648 között előmozdították az unió ügyét?³¹ Elméletileg ez lehetséges, hiszen Vanoviczi 1658-as jelentésében megemlíti, hogy a linzi békekötés után (1645. december 16.) a rendi vagyon visszaszerzésének szentelte magát, s eközben a terebesi rendház révén kapcsolatba került Jakusich Annával is, mivel azt a Homonnai család sajátította ki. A vele folytatott megbeszélések során szívélyes viszony alakult ki közöttük, olyannyira, hogy Jakusich Anna végrendeletében még egy kisebb összeget is hagyott rá.³² Elméletileg tehát elképzelhető, hogy az úrnő vallási kérdésekben is kikérte Vanoviczi véleményét. Ugyanakkor – ismerve Vanoviczi stílusát – nagyon valószínűtlen, hogy ne számolt volna be bőszégesen ilyen irányú tevékenységéről, ha csak a legkisebb mértékben is köze lett volna az unióhoz.

Jelentős változás állt be a pálosok és a keleti szertartású keresztények kapcsolatában az 1660-as években. A változás elsősorban Benkovich Ágoston nevéhez köthető, aki római tanulmányai befejezése után,³³ 1658-ban kapcsolódott be a misszió munkájába. Vanoviczi hamar felfigyelt buzgó és imádságos lelkületű rendtársára, akiről 1669-es jelentésében már mint helyetteséről ír. A renden belül is emelkedett a pályája. Előbb a terebesi, majd pedig a rend legfontosabb kolostorának számító máriavölgyi rendház előljárója lett. 1669-ben nem csak missziófőnök-, hanem rendfőnök-helyettség is választották. Az 1675-ös rendi választókáptalan, vonakodása ellenére, rendfőnökké választotta, majd Vanoviczi halála után 1677-ben átvette a missziófőnökség irányítását is. A rend és a missziófőnökség élén végzett lelkiismeretes munkája elismeréseként a király 1682-ben váradi püspökké nevezte ki, s mivel székhelyét ekkor még nem foglalhatta el, a leleszi prépostságot is neki adományozta. Várad felszabadítása után (1692) hozzálátott a szétzilált egyházmegye újjáépítéséhez, melyen 1702-ben bekövetkezett haláláig fáradhatatlanul munkálkodott.

Benkovich – mind aktív misszionáriusként és missziófőnökként, mind pedig püspökként – nagy figyelmet szentelt Északkelet-Magyarország keleti szertartású keresztényeinek. Vanoviczival szemben meg-

³⁰ Az emlékirat szövege a bécsi nuncius jelentésében: HODINKA, *op. cit.*, 166. sz.

³¹ A „missionarius apostolicus” cím csak azokat az egyháziakat illette, akik rendelkeztek a Propaganda felhatalmazásával.

³² GALLA, F., *Pálos missziók Magyarországon*, (kézirat) 97-98.

³³ Benkovich 1653 és 1658 között volt a Pápai Német-Magyar Kollégium növendéke.

volt az az előnye, hogy beszélte a ruszin nyelvet, s ezáltal sokkal hatósabban tudott a keletiek között működni. Ennek köszönhető az is, hogy Vanoviczi 1669-es jelentése már sokkal több információt tartalmaz a görög katolikusokról, mint a korábbiak. Beszámol arról, hogy a Homonnai családtól visszaszerzett és felújított terebesi rendházban Benkovich és két társa, Pető István és Szvetenyei Pál, iskolát működtetnek, melybe protestáns és ortodox szülők gyermekei is járnak. Őket a pálosok természetesen katolikus módon nevelik, megismertetik és megszerettetik velük a katolikus szertartást, melynek eredményeképpen a gyermekek szüleiket is visszavezetik a katolikus egyházba.³⁴ A módszer hatásosnak bizonyult, mivel Vanoviczi az 1671-es jelentésében már arról számolhatott be, hogy Terebesen jelentősen megnőtt a katolikusok száma.³⁵ Egy szintén ebben az évben összeállított listán pedig a terebesi pálosok által megtérítettek között két pap nevét is felfedezhetjük.³⁶

Vanoviczi kísérletet tett arra is, hogy a misszió munkájába – nyilván a nyelvi akadályok leküzdése érdekében – az egyesült papság képviselőit is bevonja. 1671. augusztus 20-án kelt levelében azt kéri a Kongregációtól, hogy Radovich György bazilita szerzetes számára adják meg a misszionáriusi felhatalmazást.³⁷

Az 1669-es jelentésben Vanoviczi – a kérdőív nyolcadik pontjára válaszolva – megjegyzi, hogy a Magyarországon tevékenykedő misszionáriusok számára többek között a ruszin nyelv ismerete is elengedhetetlenül szükséges. A huszonkettedik pontban felsorolja a keletiek tévedéseit, melyeket Magyarország latin szertartású püspökei és egy görög katolikus püspök irhatnának ki. A huszonharmadik kérdésre válaszolva kiemeli, hogy a szakadár keletieknek leginkább ruszin nyelven írt katolikus könyvekre, katekizmusra, rituáléra, Szentírásra, direktóriumra és egyéb lelki irodalomra lenne szükségük. – Az egyházmegyék helyzetét firtató kérdésekre válaszolva nem tesz említést a munkácsi püspökségről.

A munkácsi püspökségről több információt tartalmaznak Benkovich 1673-ban és 1674-ben írt jelentései. Az elsőben³⁸ beszámol

³⁴ APF SC Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 255v.-256r. *Relationes*, 141-142.

³⁵ APF SC Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 229v. *Relationes*, 170.

³⁶ APF SC Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 246-247v. A jelentésből idéz Lacko is: *op. cit.*, 36.

³⁷ APF Lettere vol. 57. fol. 95v.

³⁸ APF SOCG vol. 445. fol. 192v. *Relationes*, 185.

arról, hogy a katolikus hit előmozdításán leginkább Szegedy Ferenc³⁹ egri és Bársony György⁴⁰ váradi püspök munkálkodik. Őket sokban segíthetné a munkácsi püspök, de a püspöki szék már több mint négy éve betöltetlen. Pedig a környéken rengeteg keleti szertartású él (mintegy százezer), akik papjaikkal együtt (számukat kb. ötszázra teszi) könnyen hajlanának az unióra, ha lenne igazi pásztoruk.⁴¹ A második⁴² – a kérdőív alapján készített – jelentés végén (mintegy kiemelve az ügy fontosságát) ismét felveti a munkácsi püspökség betöltésének kérdését. A püspöki szék már öt éve betöltetlen⁴³ – írja. A főpásztor nélküli klérus műveletlen (alig akad olyan, aki legalább a liturgiát el tudná olvasni) és fegyelmezetlen. Az oktatás és a papnevelés ügyével senki sem foglalkozik. A püspöki szék betöltése a Rákócziakat illeti, a király pedig megerősíti a kinevezést. Benkovich szerint, ha az előbbieket jelölnének valakit, az udvar nem emelne kifogást. Az udvarnak vagy a Szentszéknek azonban meg kellene sürgetnie a dolgot. A jelöltnek mindenképpen ismernie kell a ruszin nyelvet. Ha az udvarban vagy Rómában nem akad ilyen jelölt, akkor a lengyel nunciuson keresztül a kijevei egyesült metropolitát kellene megkérni, hogy ajánljon valakit. A püspökség jövedelme ugyan csekély, de a pozsonyi káptalanban őrzött birtokpapírok segítségével vagyónát vissza lehetne szerezni azoktól, akik jelenleg birtokolják. Ez és a papságtól évente befolyó (nem lebecsülendő) jövedelem elég kell, hogy legyen a püspökség fenntartására.⁴⁴

A fentiekből kiderül, hogy Benkovich alaposan ismerte a görög katolikusok helyzetét és problémáit, s igyekezett azokat orvosolni is. Többen feltételezik róla, hogy hivatalból, Szegedy Ferenc egri püspök rítus-vikáriusaként is foglalkozott a görög katolikusokkal. Erről elsőként Pongrácz Ignác tesz róla említést 1732-ben.⁴⁵ Valószínűleg őt használja

³⁹ Szegedy Ferenc Lénárt előbb erdélyi (1662-1663), majd váci (1663-1669), végül pedig egri püspök (1669-1675).

⁴⁰ Bársony György váradi (1663-1675), majd egri püspök (1676-1678).

⁴¹ A munkácsi egyházmegyében Parthén Péter püspök halála (1665) után mintegy huszonegy éven át (De Camelis 1689-es kinevezéséig) zűrzavaros állapotok uralkodtak. A jelentés megírásakor a püspöki székre ketten is pályáztak: Volosinovszki Józsefet a király, Malachovszky Jánost pedig Báthori Zsófia támogatta. Az egyházmegye a jelek szerint valójában mégis pásztor nélkül maradt.

⁴² APF SOCG vol. 462. fol. 406v. *Relationes*, 199.

⁴³ Nem világos, hogy miért 1669-től számítja az üresedést.

⁴⁴ A Kongregáció bíborosi tanácsa csak évekkel később 1677. február 15-én (más beszámolókkal együtt) tárgyalta meg a jelentést. Határoztak arról, hogy a Kongregáció lefelől buzdítja Báthori Zsófiát az ügy rendezésére: APF Acta vol. 47. fol. 40-44.

⁴⁵ PONGRÁTZ, I., *Triumphus Sancti Pauli*, Posonii 1732.

forrásként Nicolaus Benger pálos rendtörténész 1743-ban megjelent munkájában.⁴⁶ A váradi egyházmegye történetét 1776-ban feldolgozó Gánóczy Antal mindkettőjükre hivatkozva állítja, hogy Benkovich rítusvikárius volt, bár lábjegyzetben megjegyzi, hogy Pongrácz némileg ellentmond önmagának.⁴⁷ Bunyitay Vince szintén tényként közli, hogy „Szegedy Ferenc egri püspök egyházmegyéjének keleti részeiben a katolikus oroszok helynökévé nevezte ki”.⁴⁸ Valószínűleg őt követi a jelentéseket közreadó Tóth István György is.⁴⁹ A görög katolikusok történetével foglalkozó irodalom (Hodinka, Lacko és Pirigyi⁵⁰) ugyanakkor nem tesz róla említést.

Benkovich rítus-vikáriusi kinevezésének több forrás is ellentmondani látszik. Az említett misszionáriusi jelentésekben nem találunk rá utalást. Pedig ha Benkovich rendelkezett volna ilyen megbízatással, azt vagy ő, vagy Vanoviczi biztosan a Kongregáció bíborosainak tudomására hozta volna. A püspöki kinevezése alkalmából 1682 tavaszán lefolytatott kánoni vizsgálat jegyzőkönyve sem tartalmaz erre vonatkozó utalást, pedig – amint azt látni fogjuk – a beidézett tanúk mindegyike jól emlékezett Benkovich munkásságára a görög katolikusok között. Neve nem szerepel az egri egyházmegye tisztségviselőit közlő művekben sem.⁵¹

A Benkovich rítus-vikáriusi megbízatásával kapcsolatos feltételezések alapja valószínűleg az, hogy – mint említettük – 1669-től 1675-ig rendfőnök-helyettesként vett részt a rend kormányzásában, s következésképpen jelentéseit és leveleit is „vicarius generalis”-ként írta alá. Mivel közismerten jó kapcsolatban állt Szegedy Ferenc egri püspökkel, s mindenki inkább a görög katolikusok között végzett munkájáról ismerte,

⁴⁶ BENDER, N., *Annalium Eremitae-Coenobiticorum ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitae volumen secundum (1663-1727)*, Posonii 1743, 134.

⁴⁷ GÁNÓCZY, A., *Episcopi varadiensis fide diplomatum concinnati opera et studio*, Viennae 1776, 350.

⁴⁸ BUNYITAY, V., *A váradi püspökök a száműzetés és az újjraalapítás korában (1566-1780)*, (Málnási, Ö. szerk.), Debrecen 1935, 145. Sajnos, sem Bunyitay, sem pedig a kötetet gondozó Málnási Ödön nem tesz említést arról, hogy kitől vették át a Benkovich rítus-helynökségére vonatkozó utalást. Valószínű azonban, hogy Gánóczyra hagyatkoztak.

⁴⁹ *Relationes*, 9., 29., 183., 201.

⁵⁰ PIRIGYI, I., *A magyarországi görög katolikusok története*, Nyiregyháza 1990, 2. köt.

⁵¹ TÜRK, FR., *Egri suffraganeusok, püspöki helyettesek*, (Adatok az egri egyházmegye történelméhez III), Eger 1891. és NOVÁKY, J., *Memoria dignitatum, et canonicorum cathedralis ecclesiae Agriensis*, (Adatok az egri egyházmegye történelméhez IV), Eger 1908. Az Egri Érseki Levéltár, sajnos, nagyon kevés iratot őriz ebből a korból.

ezért könnyen születhetett az a feltételezés, hogy kinevezett rítus-vikárius volt. Gánóczy Pongráczot idézve meg is jegyzi, hogy egyszer azt állítja, hogy 1669 és 1675 között volt rendfőnök-helyettes és rítus-vikárius, máskor pedig arról ír, hogy még korábban, terebesi házfőnök korában, tehát 1669 előtt volt az egri püspök helynöke.⁵² Szegedy Ferenc viszont 1669 és 1675 között állt a püspökség élén.

Véleményünk szerint tehát a Benkovich rítus-vikáriusi megbízásával kapcsolatos feltételezés félreértésen alapul. Ez természetesen semmit sem von le érdemeiből, sőt túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy ha jogi értelemben nem is, de ténylegesen rítus-helynökként működött.

A görög katolikusok között végzett munkájáról újabb részleteket tudhatunk meg annak a kánoni vizsgálatnak (processus informális) a jegyzőkönyvéből,⁵³ melyre Benkovich püspöki kinevezésének alkalmából 1682 március első napjaiban került sor a bécsi nuncius palotájában. A királyi kinevezés kézhezvétele után ugyanis a kinevezett püspököknek jelentkezniük kellett a bécsi nunciussnál, aki tanúk beidézésével vizsgálatot folytatott a jelölt személyével kapcsolatban. A vizsgálat eredménye döntött arról, hogy a jelölt megkapja-e a pápai megerősítést, vagy sem, illetve, hogy van-e szüksége valamilyen felmentésre. Benkovich proceszuszát Francesco Buonvisi bíboros végezte. Tanúnak Gribóczy Mihály és Sámbar Mátyás jezsuitákat, valamint Turkovics Mátyás és Branich György pálosokat idézték be. A jelölt korábbi munkásságával illetve alkalmasságával kapcsolatos kérdésekre válaszolva Sámbar, Turkovics és Branich kitér a görög katolikusok között végzett munkájára is. Sámbar úgy véli, hogy Benkovich mindenképpen alkalmas a püspöki méltóságra, mivel számos szakadárt megtérített.⁵⁴ Turkovich szerint a váradi püspökségre nála alkalmasabb személyt nem is lehetne találni, mivel ott és annak környékén nagyon sok ruszin él, akikkel Benkovich jól tud bánni, mivel beszéli a nyelvüket. Korábban közülük nagyon sokat megtérített: erről híres a környéken és a pálos rendben.⁵⁵ Branich György ugyanezt megismétli, s hozzáteszi: Benkovich nagy népszerűségnek örvend az egyesültek között, mivel többször kiállt a jogaik mellett, s nem engedte, hogy papjaikat jobbágyként dolgoztassák.⁵⁶

⁵² GÁNÓCZY, *op. cit.*, 350.

⁵³ ASV Fondo Concistoriale – Processus vol 81. fol. 651-664v.

⁵⁴ ASV Fondo Concistoriale – Processus vol 81. fol. 655v-656r.

⁵⁵ ASV Fondo Concistoriale – Processus vol 81. fol. 660r.

⁵⁶ ASV Fondo Concistoriale – Processus vol 81. fol. 661rv. Branich úgy tudja, hogy Benkovich az esztergomi érsek megbízásából tevékenykedett a ruszinok között.

Arra a kérdésre tehát, hogy miért találja alkalmasnak a jelöltet a püspöki méltóságra, a beidézett négy tanú közül három a görög katolikusok között végzett munkáját emelte ki. Ebből kitűnik, hogy az unió ügyének szolgálata a XVII. század végi Magyarországon olyan érdem volt, mely az egyházi előmenetelben döntő érvnek bizonyulhatott.

4. Összegzés

Áttekintettük az Északkelet-Magyarországon működő pálos misszionáriusok és a keleti szertartásuk kapcsolatait. Figyelmünket az 1642 és 1682 közötti időszakra, a pálos missziók Vanoviczi János és Benkovich Ágoston nevével fémjelzett aranykorára összpontosítottuk. Láthattuk, hogy az első két évtizedben a pálosok jelentéseikben kevés figyelmet szenteltek a görög katolikusoknak. A század hatvanas-hetvenes éveiben készített beszámolóikban már több utalást találunk a keletiekre, s ennek okát a Kongregáció kifejezett érdeklődésében és a ruszinul jól beszélő Benkovich Ágoston megjelenésében látjuk.

A pálos szerzetesek kezdeti unió-értelmezésére ékes példa a terebesi iskola működtetése, melyben az 1669-es jelentés alapján egyértelmű latinizáló törekvéseket fedezhetünk fel. Ugyanakkor nem vethetjük el az unió-értelmezés fejlődésének lehetőségét sem. Nagyon valószínűtlen ugyanis, hogy a szertartásához közismerten ragaszkodó egyesült papság körében Benkovich népszerűsége⁵⁷ tehetett volna szert, amennyiben a hetvenes-nyolcvanas években is a terebesi iskolában alkalmazott módszereket alkalmazta volna. Sokkal valószínűbb, hogy idővel a pálosok is felismerték: az unió megerősítésnek és terjedésének legfontosabb előfeltétele az egyesült papság jogainak érvényesítése. Erre utal Branich György vallomása Benkovich processzusában, s ezt bizonyítja Benkovich későbbi – 1682 és 1702 közötti – püspöki működése is.⁵⁸

⁵⁷ Lásd az idézett tanúvallomásokat Benkovich püspöki processzusában.

⁵⁸ Benkovich püspökként is szívén viselte a görög katolikusok ügyét. 1689-ben a leleszi prépostságban tartózkodó váradi püspökként ő vezette be a Rómából érkező De Camilist a munkácsi püspökségbe. Az egyházmegyét nem ismerő püspöknek mindvégig segítségére volt. 1692-től haláláig pedig a váradi egyházmegye újjáépítésén munkálkodva szívügyének tartotta a birtokaira betelepülő románok unióját.

Rövidítések

ACGU	Archivio del Collegio Germanico ed Ungarico
APF	Archivio della Sacra Congregazione de Propaganda Fide
ASV	Archivio Secreto Vaticano
EKK AP	Egyetemi Könyvtár Kézirattára - Acta Paulinorum
<i>Relationes</i>	TÓTH, I. GY. (ed.), <i>Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627-1707</i> , Roma-Budapest 1994.
SC	Scritture riferite nei Congressi
SOCG	Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali

Missionari paolini e cristiani orientali nell'Ungheria Nord-orientale (1642-1682) (Tamás Véghseő)

All'unione dei cristiani orientali dell'Ungheria Nord-orientale con Roma hanno contribuito notevolmente i missionari latini, attivi in quelle parti in base al mandato della Congregazione de Propaganda Fide.

Fin dalla sua fondazione (1622), la Congregazione considerò l'Ungheria – sia i territori occupati dai turchi, sia quelli sotto il dominio degli Asburgo – e la Transilvania “terra di missione”. Vi furono mandati dei missionari – prima italiani e bosniaci, poi in un secondo momento anche ungheresi – per andare incontro alle necessità pastorali dei cattolici e per convertire i protestanti (con l'espressione del tempo: “gli eretici”) ed i cristiani orientali (“gli scismatici”). Tra i missionari – per numero ed efficacia – spiccano i gesuiti ed i francescani, ma svolsero un ruolo altrettanto importante anche i paolini (Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae).

La missione paolina nacque nel 1642 per iniziativa di un giovane paolino, János Vanoviczi, il quale – dopo aver terminato gli studi ed esser tornato da Roma – si mise nel servizio del rinnovamento della chiesa cattolica ungherese. Egli diresse con grande abilità la missione paolina per più di trent'anni, estendola e dandole strutture

sempre più solide. Dopo la sua morte, avvenuta nel 1677, il governo della missione fu affidato ad Ágoston Benkovich (generale dell'Ordine tra 1675 e 1682, poi vescovo di Varadino tra 1682 e 1702). Sotto la direzione di Vanoviczi e Benkovich, vale a dire tra 1642 e 1682, la missione paolina conobbe la sua „epoca d'oro“.

Il nostro studio si concentra su questo periodo e cerca di individuare „i punti d'incontro“ tra i paolini e gli cristiani orientali dell'Ungheria Nord-orientale. La nostra ricerca si basa sulle relazioni scritte dai missionari paolini alla Congregazione (in parte già pubblicate) e su altre fonti archivistiche (il processo informativo di Benkovich, conservato nell'Archivio Secreto Vaticano, una relazione di Vanoviczi nell'Archivio del Pontificio Collegio Germanico ed Ungarico, gli Acta Paulinorum della Biblioteca dell'Università Lóránd Eötvös di Budapest).

Le fonti, che ci danno notizie sui primi vent'anni della missione, parlano poco sugli orientali. La causa principale di questa lacuna dobbiamo cercarla nella natura delle medesime. Infatti, le relazioni dei missionari scritte prima del 1660 sono o racconti piuttosto personali o brevi lettere, in cui si chiede l'intervento della Congregazione in casi concreti. Solo nel 1660 pubblicò la Congregazione un questionario di novanta domande che offrì ai missionari un filo conduttore per la redazione dei resoconti. Poiché nel questionario figurano anche domande sugli orientali, le relazioni scritte negli anni sessanta e settanta contengono delle informazioni su di loro.

Del resto, dopo l'arrivo di Benkovich nella missione (egli terminò i suoi studi nel Pontificio Collegio Germanico ed Ungarico nel 1658) l'attenzione dei paolini verso gli orientali crebbe notevolmente. Egli, infatti, – in differenza a Vanoviczi – conobbe la lingua rutena e questo gli facilitò il lavoro pastorale tra di loro.

Nell'atteggiamento dei paolini verso gli orientali possiamo notare un certo cambiamento che – a nostro avviso – si deve allo stesso Benkovich. L'attività della scuola del convento di Töketerebes, nella quale i paolini educarono bambini non solo cattolici, ma anche protestanti e orientali (con la chiara intenzione di convertirli alla fede cattolica – come risulta dalla relazione del 1669 di Vanoviczi), si inserisce ancora nel processo di latinizzazione. Numerose fonti attestano però che negli anni successivi Benkovich godeva di una grande popolarità tra gli orientali ed era considerato difensore dei diritti del clero unito (lo dimostrano le testimonianze poste nel suo processo informativo). È impossibile che con il semplice metodo della

latinizzazione un missionario avrebbe potuto guadagnarsi la simpatia del clero orientale, famoso per il suo attaccamento al rito orientale. È molto più probabile che i paolini abbiano capito: la chiave del rafforzamento dell'unione era la difesa dei diritti del clero unito.